Kovida Shloka #22 - Raghuvamsham Sarga 2 - Shloka 63

Links to the lecture and the class notes

1. Link to YouTube lecture on this shloka by Smt. Vidhya – https://www.youtube.com/watch?v=vHLvEVvqs2U
2. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on the shlokas present in Kovida - https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT361XPs_ZVFu6docp_PVxfRbF
3. Link to the YouTube playlist for Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - https://www.youtube.com/playlist?list=PLTWf5ZhGT362dCx4-a-wqb7f7B-Fj1SKU
4. Link to the notes from Smt. Vidhya Ramesh's classes on all shlokas in Sarga 2 - https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh/ https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh2/ https://nivedita2015.wordpress.com/video-kalidasas-raghuvamsham-second-sarga-vidhya-ramesh3/

Class notes for this shloka

63. श्लोकः

मूलपाठः

भक्त्या गुरौ मय्यनुकम्पया च प्रीतास्मि ते पुत्र वरं वृणीष्व ।
न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नाम् ।। २.६३ ।।

पदच्छेदः

भक्त्या, गुरौ, मयि, अनुकम्पया, च, प्रीता, अस्मि, ते, पुत्र, वरम्, वृणीष्व, न, केवलानाम्, पयसाम्, प्रसूतिम्, अवेहि, माम्, कामदुघाम्, प्रसन्नाम्

अन्वयार्थः

- पुत्र = वत्स
- गुरौ भक्त्या = महर्षिवसिष्ठे अनुरक्त्या
- मयि अनुकम्पया च = मयि (नन्दिन्यां) दयया च
- ते = तुभ्यम्
- प्रीता अस्मि = प्रसन्ना अस्मि ।
- वरं वृणीष्व = वरणीयम् अर्थं स्वीकुरु
- माम् = नन्दिनीम्
- केवलानां पयसां प्रसूतिम् = दुग्धमात्रस्य कारणम् (प्रसूतिः = उत्पत्तिस्थानम्)

- न अवेहि = न विद्धि
- प्रसन्नां माम् = प्रीतां माम्
- कामदुघाम् अवेहि = मनोरथानां पूरयित्रीं विद्धि

अन्वयः

पुत्र ! गुरौ भक्त्या मयि अनुकम्पाय च ते प्रीता अस्मि । वरं वृणीष्व । मां केवलानां पयसां प्रसूतिं न अवेहि । प्रसन्नां मां कामदुघाम् अवेहि ।

अन्वयरचना

- पुत्र !
- (अहम्) अस्मि
    - कीदृशी (अहम्) ? प्रीता
        - कस्मै प्रीता ? ते (तुभ्यम्)
        - कया प्रीता ? भक्त्या
            - कस्मिन् भक्त्या ? गुरौ
        - पुनः कया प्रीता ? अनुकम्पाय च
            - कस्याम् अनुकम्पाय ? मयि
        - (त्वं) वृणीष्व
            - किं वृणीष्व ? वरम्
        - (त्वं) न अवेहि
            - कां न अवेहि ? माम्
            - कीदृशीं मां न अवेहि ? प्रसूतिम्
                - केषां प्रसूतिम् ? पयसाम्
                - कीदृशानांपयसाम् ? केवलानाम्
                - (त्वम्) अवेहि
                - काम् अवेहि ? माम्
                - कीदृशीं माम् ? प्रसन्नाम्
                - पुनः कीदृशीं माम् ? कामदुघाम्

तात्पर्यम्

मुनिहोमधेनुः नन्दिनी आत्मानुचरस्य दिलीपस्य सेवया समर्पणेन प्रसन्ना सती तम् अवदत् - "हे पुत्र, गुरौ तव भक्तिं मयि च तव दयाम् अवेक्ष्य प्रसन्नाहम् । वरं स्वीकुरु । केवला क्षीरदायिनी इति मद्विषये मा चिन्तय । यदि अहं प्रसन्ना तर्हि सकलवरदायिनी भवेयम् इति जानीहि ।"

पदविवरणम्

- अनुकम्पा = कृपा, दया, अनुकम्पा, अनुक्रोशः (अमरकोशे)
- वृणीष्व = वृ "वृङ् सम्भक्तौ" । आत्मनेपदी लोट्., म.पु., ए.व. । लटि वृणीते।
- प्रसूतिः = प्रसूयते इति प्रसूतिः ।
- अवेहि = अव + इ "इण् गतौ" । अव + इहि । लोट् म.पु. ए.व. लटि एति ।
- प्रसन्ना = प्र + सद् "षदॢ विशरणगत्यवसादनेषु" + क्त । लटि प्रसीदति ।
- कामदुघाम् = कामान् दोग्धि इति कामदुघा, ताम्

अन्यविषयाः

- वृङ् सम्भक्तौ - क्र्यादिगणः आत्मनेपदी
  - लट्
    - वृणीते वृणाते वृणुते
    - वृणीषे वृणाथे वृत्णीध्वे
    - वृणे वृणीवहे वृणीमहे
  - लोट्
    - वृणीताम् वृणाताम् वृणताम्
    - वृणीष्व वृणाथाम् वृत्णीध्वम्
    - वृणै वृणावहै वृणामहै
  - वृञ् वरणे - स्वादिगणः उभयपदी
    - लट् परस्मैपदि
      - वृणोति वृणुतः वृण्वन्ति
      - वृणोषि वृणुथः वृणुथ
      - वृणोमि वृणुवः / वृण्वः वृणुमः / वृण्मः
    - लोट् परस्मैपदि
      - वृणोतु / वृणुतात् वृणुताम् वृण्वन्तु

        - वृणु / वृणुतात् वृणुतम् वृणुत
        - वृणवानि वृणवाव वृणवाम
    - लट् आत्मनेपदि
        - वृणुते वृण्वाते वृण्वते
        - वृणुषे वृण्वाथे वृणुध्वे
        - वृण्वे वृणुवहे /वृण्वहे वृणुमहे /वृण्महे
    - लोट् आत्मनेपदि
        - वृणुताम् वृण्वाताम् वृण्वताम्
        - वृणुष्व वृण्वाथाम् वृणुध्वम्
        - वृणवै वृणवावहै वृणवावहै

सन्धिः

- मय्यनुकम्पाय = मयि अनुकम्पाय । यण् सन्धिः ।
- प्रीतास्मि = प्रीता अस्मि । सवर्णदीर्घसन्धिः ।

छन्दः

- वृत्तम् - उपजातिः । इन्द्रवज्रा उपेन्द्रवज्रा च इति वृत्तद्वयमपि त्रिष्टुब्भेदान्तर्भूतम् । विस्तरेण ज्ञातुं प्रथमश्लोकं वा अत्र वा https://niveditawordpress.com/chandas-2/#upajaatih पश्यतु ।

Word-Meaning

- पुत्र = My son!
- भक्त्या = Due to your devotion (भक्ति)
    - गुरौ = towards your preceptor (गुरु)
- अनुकम्पाय च = and due to your compassion (अनुकम्पा)
    - मयि = towards me
- प्रीता अस्मि = I am pleased
    - ते = with you
- वरं वृणीष्व = Ask me for a boon
- माम् अवेहि = Know me
    - केवलानां पयसां प्रसूतिं न = not to be a producer (प्रसूति) of milk (पयस्) alone (केवल)

- माम् अवेहि = Know me
    - कामदुघाम् = to be the wish-fulfilling Kamadhenu (कामदुघा)
    - प्रसन्नाम् = when I am pleased